

УДК 821.161.2 “1906”–1.09(081) І.Франко

ТРИ ВСТУПНІ ПОЕЗІЇ У ЗБІРЦІ ІВАНА ФРАНКА “SEMPER TIRO”

Андрій СКОЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

У статті зроблено аналіз трьох вступних поезій у збірці І.Франка “Semper tiro” – вірша однойменної назви, “Сонета” і ліричного послання “Моєму читачеві”. Ці твори розглядаються в тематичних контекстах – Поет-Пісня-Читач. Вірш “Semper tiro” – своєрідне літературно-естетичне кредо Поета. “Сонет” ода-хвала Пісні. Вірш “Моєму читачеві” – поетична передмова до збірки. Вони збагачують художній світ поетичної книжки І.Франка “Semper tiro”.

Ключові слова: вступні вірші, пролог, афоризм, філософська лірика, “semper tiro”, ліричний герой, сонет, пісня, станса, ліричне послання.

Йдеться про вірш однойменної назви, “Сонет” і ліричне послання “Моєму читачеві”. Поетична книжка Івана Франка “Semper tiro” має чітко окреслену композицію. Художній матеріал у ній розміщено строго за циклами. Отже, їй, так само, як і всім загалом поетичним збіркам І.Франка, властива циклічність композиції. Поза цикли І.Франко виніс три вказані вище твори. Вони вміщені на початку збірки, тобто відкривають її. Чому аж три? Здебільшого поети (якщо збірка побудована за циклами) виносять лише один твір на початок як своєрідний пролог до неї. Функцію зачину-прологу у збірці Ів.Франка “Semper tiro” виконують три поетичні твори. Як програмні, вони – немовби вступні акорди, вони – отой емоційний заряд, що настроює читача на відповідний камертон, відповідний регістр, підготовляють його до сприймання всього поетичного матеріалу в книжці.

Маємо підставу розглядати поезії І.Франка “Semper tiro”, “Сонет” “Моєму читачеві” окремо як три різні самостійні твори і разом у їх контексті як функціонально єдине ціле, як образну “тріаду”, виражену в трьох художніх іпостасях – Поет-Пісня-Читач.

Ці художні іпостасі передають рух, динаміку ліричної теми. Є також підстава розглядати їх у контексті всієї поетичної книжки “Semper tiro”, бо вони освітлюють і просвічують увесь її художній зміст, зв’язані з ними зримими і незримими субстанціями художності, як своєрідні мембрани, передають його пульсацію.

Найважливіше композиційне навантаження у вступній частині збірки “Semper tiro”, безперечно, має перший (однойменний) вірш, що виконує функцію власне прологу і дав назву (заголовок) усій книжці. “Poeta semper tiro” – основний його лейтмотив. Він винесений в останній поетичний рядок, логічно завершує тему і є у творі пуантом (ідейним вістряем).

Так виник чудовий афоризм, який із Франкової збірки “Semper tiro” увійшов в українську літературну мову. У словнику “1000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми, літературні цитати, образні вирази” читаємо: “Poeta semper tiro” (“Поет завжди учень”) – дещо змінений афоризм староримського поета Марціала (40–102 р. н.е.): “Semper homo bonus tiro est” (“Хороша людина – завжди учень”). Як вказує Г.Бюхман, вираз цитується також і в іншому варіанті: “Bonus vir semper tiro” (“Добрий муж – завжди учень”) [2, с.629].

Поезія “Semper tiro” складається з чотирьох семирядкових строф (семивіршів) і має афористичне обрамлення. Вона починається також афоризмом: “Життя коротке, та безмежна штука” [1, т.3, с.101]. У цьому ж словнику “1000 крилатих виразів української літературної мови” цей Франків афоризм прокоментовано так: “Афоризми великого старогрецького лікаря Гіппократа (460-377 до н.е.) починаються реченням: ”Мистецтво настільки велике, що на оволодіння ним не вистачить життя” (латинською мовою: “Art longa, vita brevis est”) [2, с.151].

Афористична рамка в поезії “Semper tiro”, по-перше, художньо документує афористичність поетичного мислення Івана Франка, по-друге, робить твір небуденним, піднесеним, величним, глибоким. Так, це справді глибока, розумна Франкова наука, глаголяща великі й вічні істини. Так, це глибока Франкова мудрість, філософія його поезії. Маємо один з найкращих зразків філософської лірики в українській і світовій літературі.

Художній матеріал у поезії “Semper tiro” викладено від імені автора (ліричного героя). Своїм співрозмовником, чи, радше, адресатом він обрав молодого поета-новобранця (“semper tiro”), художнім різновидом якого є метонімічний образ “молодої ліри”. Іван Франко викладає велику науку, філософію творчості, мистецтво (штуку) справедливо підносить до рангу вічності. Мистецький труд – процес незглибимий, всеосяжний, безграничний і ...тяжкий, виснажливий. Іван Франко обстоює, захищає дійове, справжнє, правдиве, високе мистецтво, а не мистецтво як оп’яніння, забавку, розвагу, обман, дилетантство. Мистецтво як мозолисту працю, а не як афектацію, фальшиву славу і рабську залежність від зрадливої богині, примхливої Музи.

Молодому піїті, який поринув, заглибився у творчу дію, І.Франко говорить:

І перед плодом власної уяви
Стоїш, мов перед божеством яким,
І сушиш кров свою йому для слави,
І своїх нервів сок, свій мозок перед ним
Кладеш замість кадила й страви,
І чуєш сам себе рабом його й підданим,
Та в серці шепче щось:
“Ні, буду твоїм паном” [1, т.3, с.101].

Раб і пан – антонімічне словосполучення, що виражає рабську, піддану працю поета-новобранця і панську зверхність тої ж зрадливої і примхливої Музи.

Це вона шепче-нашіптує-говорить поетові. Наступна поетична строфа застерігає і повчає поета, дає йому мудру розраду й пораду:

Не вір сим пошептам! Зрадлива та богиня,
Та муза! Вабить, надить і манить,
Щоб виссать "я" твоє, зробить з тебе начиння
Своїх забагань, дух твій спорожнить.
Не вір мелодії, що з струн її дзвенить:
"Ти будеш майстром, будеш паном тонів,
І серць володарем, і владником мільйонів" [1, т.3, с.101].

Однорідні дієслова-присудки – муза "вабить, надить і манить", подані синонімічним рядом у формі поетичної градації, передають підступність і фальшиве лицедійство зрадливої богині. Афористичні словосполучення-імперативи – "Не вір сим пошептам!..", "Не вір мелодії, що з струн її дзвенить..." підкреслюють чіткість, однозначність позиції ліричного героя-Франка, категоричність його суджень, їхню несхибність, правдивість і праведність. Він хоче застерегти поета-новобранця не йти блудною дорогою, а виходити на шлях великої і високої істини, дає йому розумні настанови про творчу особистість і творчу позицію митця. У мові ліричного героя панує несхибна логіка аргументу, доказовості, переконаності.

Остання строфа вивершує твір і завершує його кульмінацією, вираженою дефінітивно класичною формулою – крилатим виразом – бути завжди учнем у поезії (літературі), тобто постійно вчитися:

О, не дури себе ти, молодая ліро!
Коли в душі пісень тісниться рій,
Служи богині непохитно, щиро,
Та панувать над нею і не мрій.
Хай спів твій буде запахуще миро
В пиру життя, та сам ти скромно стій
І знай одно – poeta semper tiro [1, т.3, с.101].

Крім заключного афоризму, в цій поетичній строфі опорними, ключовими є такі рядки: "Служи богині непохитно, щиро...". "Хай спів твій буде запахуще миро В пиру життя ..." [1, т.3, с.101].

У вірші "Semper tiro" головною і, по суті, єдиною художньою постаттю виступає автор (ліричний герой). Виступає в ролі Вчителя, що повчає молодого поета-новобранця. Ліричного героя ми бачимо в дії, чуємо його мову (форма викладу у творі монологічна). Роль Учителя Франкові пасувала й не суперечила його винятковій скромності. П'ятдесятирічний поет мав на це право, бо в літературі він, доктор філософії, вже ходив у високому рангу poeta semper magister, був справжнім Учителем. До того ж свою науку – poeta semper tiro – він адресував також собі, для нього вона була святим переконанням, першою заповіддю (ще один вияв його скромності).

Опосередковано в поезії “Semper tiro” мислиться молодий поет. У тексті він відсутній, але його незрима присутність постійно відчувається. До нього звернена монологічна мова ліричного героя.

Поет-учень слухає і чує мову Вчителя. У вірші фактично є дві Музи: Муза – зрадлива богиня, користолюбна Муза – такій служити не варто, бо струни її дзвенять фальшивими мелодіями, і Муза – праведна богиня, добродійна – їй слід служити “непохитно, щиро”.

Франкове “Semper tiro” – це наука, повчання, заповіт, програма, настанова, порада, розрада, застереження... Але передусім вона (як відзначалося вище) – наука для поета і поетів, до того ж не тільки новобранців (неофітів), але й письменників з великим творчим набутокм і досвідом. Наука, яка піднесена в ранг Вічності, вічної Істини, як естетичний кодекс, як філософія мистецтва. Література – це мистецтво, але це також наука. Зображаючи, письменник навчає, а щоб учити інших, самому треба вчитися. Письменник, як учитель, живе доти, доки вчиться. Орієнтуючись на Франка, скажемо: Поете! Сотвори себе! “Пізнай самого себе!” – говорив Григорій Сковорода.

Франків “Сонет” – немовби друга глава поетичного вступу в збірці “Semper tiro”, немовби друге могутнє дихання поета. За законом поетичної сугестії І.Франко виходить на тему Пісні. Поет і пісня. Поет і пісня народна як незглибиме джерело творчого натхнення. Тема пісні постійно хвилювала Поета, полонила його Музу.

Згадаймо першу поезію І.Франка з літ його молодості – сонет “Народна пісня” (1874): “Криниця та з чудовими струями – То люду мого дух”. Франко утверджує могутню силу народної пісні, яка постала з незглибимих джерел і здатна “чистим жаром серце запалити” [1, т.3, с.284].

Згадаймо також сонет “Пісня будучини” із збірки “З вершин і низин” (1887), в яким автор пророкує велике майбутнє пісні, що “ясною звіздою” засяє людям і поведе народи “до найтяжчого бою, Остатнього, за правду й волю милу” і над збратами людьми зацвіте “новим, пречудним цвітом” [1, т.1, с.148].

Згадаймо Франкову пісню з його ліричної присвяти “Панських жартів” (1893) рідному батькові – образ пісні як синівської даровизни Батькові Якову:

Тож най ся пісня невесела
З твоім ім'ям у світ іде,
В курні хати, в убогі села,
Де горе дармо втіхи жде.
Най там і сіє, і скріпляє
Той вольний дух, що не тремтить,
Що всіх любов'ю обіймає
І над всі скарби правду чтить [1, т.2, с.468].

Життєдайна, утверджуюча сила Франкового художнього слова-пісні. Ось ці високі закони, високі заповіді поезії, яким належить бути в художньому активі його естетичного кодексу. Десь за текстом цих строф зринає образ Франкової Матері – її “пісні і праці”. Високі естетичні поняття подані на одній прямій лінії, в одній площині.

Материнська праця як неволя панщизняна, яка “зарана” зложила її в могилу, і материнська праця як діяння, що дала синові “до життя... принаду, Ціль дала, щоб в манівцях не заблудив” [1, т.1, с.75]. Материнська праця, що народила пісню. Материнська пісня і праця як святая-святих, як чинники Франкового Духу, що зробили його титанічним і вічним:

Пісня і праця – великі дві сили!
Ім я до скону бажаю служити,
Череп розбитий – як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити [1, т.1, с.75].

Ще згадаймо слова з Франкової “Присвяти Миколі Вороному” поеми “Лісова ідилія” (1903), що стали хрестоматійними і також складовою частиною його естетичного кодексу:

Ні, друже мій, не та година!
Сучасна пісня – не перина,
Не гошпiтальнеє лежання –
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся огонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, досвід і погоні
До мет, що мчать по небосклоні [1, т.3, с.108].

Хай читач мені вибачить за відхилення – відступ від основної теми. Але ці твори на тему Пісні, про які йшла мова, служать художнім контекстом до “Сонета” із збірки “Semper tiro”. У 1906 р. І.Франко знову повертається до теми Пісні, щоб підняти її на п’єдестал Вічності, художньо утвердити її Невмирущість. У канонічних сонетних чотирнадцятивіршових рядках він умістив великий зміст. Написав твір вершинний. Його “Сонет” – класичний зразок “густого” письма і цілісності художнього твору. Кожний рядок, кожна строфа (два чотиривірші-катрени та два тривірші-терцети) несуть велике художнє навантаження, змістово тісно між собою зв’язані, хоча кожна зі строф (за канонічними законами сонетної форми) є у своїх межах єдиним цілим, закінченою синтаксичною конструкцією, граматично оформленою в окреме речення. Але вони нерозривні, неподільні, їх (строф) не можна відривати, цитувати частинно, інакше твір багато втрачає – руйнується його цілісність.

“Сонет” потрібно читати на одному диханні. Отже, подаємо його текст повністю:

Благословенна ти поміж жонами,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О раю мій, моя ти муко, Пісне!

Царице, ти найнижчого з-між люду
Підносиш до вершин свого трону
І до глибин терпіння, сліз і бруду
Ведеш і тих, що двигають корону.

Твій подих всі серця людські єднає,
 Твій поцілуй всі душі благородить
 І сльози на алмаз переміняє.
 І дотик твій із терня рожі родить,
 І по серцях, мов чар солодкий, ходить,
 будить, молодить, оп'яняє [1, т.3, с.102].

Франків “Сонет” у збірці “Semper tūro” – висока поетизація Пісні, своєрідний Гімн і Молитва. Так, справді, він має всі стильові ознаки величального Гімну і величальної Молитви. У творі панує піднесена урочистість. Поезія починається молитовним звертанням до Пісні як до Богоматері. Автор побожно благоговіє перед маєстатом Пісні, з великим пієтетом говорить про її діяльну, потужну силу, всемогутність. Маємо один з найкращих у світовій літературі творів на тему Пісні.

Поетичний образ Пісні подано у високому лірико-патетичному емоційному реєстрі. Вона – відрада душ і “сонце благовісне”. Метонімічним вираженням її життєдайності І. Франко обрав високе астральне світило – Сонце. Для поета (ліричного героя) Пісня – рай і мука. Присвійні займенники “мій”, “моя” (“О раю мій, моя ти муко”) інтимно зближують, зріднюють Поета з Піснею, роблять її святою.

За антонімічним способом силоміць зчеплених асоціацій І. Франко свідомо поєднав два протилежні, різко контрастні образи-поняття, які логічно себе виключають (вони подані в одному ряді), і створив оригінальний за змістом, великої художньої сили оксиморон – райська мука, мучений рай.

Перший катрен закінчується вокативним звертанням – “Пісне!” Це ідейно-тематичний центр твору, його адресат. Він логічно наголошений. Другий катрен починається також логічно наголошеною звертальною лексеєю, метонімічним найменням – “Царице...”. Лексеми-вокативи з’єднують воедино тему розмови, утверджують, посилюють, скріплюють її високий хвальний тонус. Пісня – Цариця! Пісня на високому троні, піднесена у найвищий ранг всесильної і всемогутньої Цариці. Діяльна сила Пісні передається повторенням дієслівних лексем: підносиш, ведеш, рівняє, благородить, переміняє, родить, ходить, будить, молодить, оп’яняє.

У мовному контексті “Сонета” І.Франка змістово виділяються духовні й фізичні прикмети-дії Пісні – її подих, поцілунок, дотик, об’єднані анафорою “твій” (“Твій подих”, “Твій поцілуй”, “Дотик твій”). Анафора служить стилістично-звуковим прийомом організації поетичної мови, робить її звукопис ритмічно-мелодійним.

Дві поетичні строфи-терцети (тривірші) подані в плані широкої, розгорненої градації, продовженої та підкріпленої єднальними сполучниками “і”; вона наростає, ступенюється і в останньому поетичному рядку зводиться до так званого “сонетного замка” – “будить, молодить і оп’яняє”. Взагалі звукопис у “Сонеті” І. Франка чудесний, гармонійний. Крім усього, він передається точними, дзвінкими, милозвучними, глибокими римами. Римування парокситонне, (жіноче, з наголосом на передостанньому складі, перехресне, парне (суміжне) і кільцеве (оповите). Лише треті віршові рядки у двох катренах написані

шестистопним ямбом, в усіх інших метрорядках і в катренах і терцетах – ямб п’ятистопний. Такий віршовий розмір організує і дисциплінує версифікаційну систему Франкового “Сонета”.

Поезії “Semper tiro” і “Сонет” змістово, тематично мають вихід на стансу IV “О, розстроєна скрипка, розстроєна!..” із циклу “Буркутські станси”. Вони між собою дотичні, об’єднані спільністю теми – мистецтво як творчість, роль пісні в житті людини і людства.

Основний ідейний центр станси IV – поетичний образ розстроєної скрипки. Вона розстроєна тому, що багато “рук нетямущих, брудних” (читаймо: музикантів-нездар, ремісників, дилетантів) доторкалися струн чарівних, – і вона їх “розстроєм напоєна”, тобто видає фальшиві тони, детонує, “ріже вухо страшними акордами, У тонації ніяк не встоїть”. Станса IV закінчується риторичним запитанням: “Де ти, майстре, щоб вмів настроїть, Оживить її співами гордими?” [1, т.3, с.104].

І. Франко шукає справжнього майстра-скрипаля, щоб грав величні мелодії (“співи гордії”), тобто справжню музику, а не її імітацію, сурогат. Мова тут про громадянський обов’язок митця і мистецтва, їх відношення до народу, до дійсності. У стансі скрипка є образом великих творчих обріїв. Це образ-символ, що виражає високе мистецтво, а розстроєна скрипка – псевдомистецтво, лжемистецтво. І. Франко говорить про потребу справжніх майстрів у літературі. І таким майстром, меценатом у поезії був він сам.

Даючи молодому поетові розумні поради, настанови, захищаючи його від псевдомузи, в поезії “Semper tiro” І.Франко заявляє: “Не вір мелодії, що з струн її дзвенить” [1, т.3, с.101]. Це та ж сама розстроєна скрипка із станси IV. Пісня у “Сонеті” – це та ж сама з чарівними струнами настроєна скрипка, що оживає “співами гордими” із станси IV (“О, розстроєна скрипка, розстроєна...”). І в “Сонеті”, і в стансі IV йдеться про мелодику (пісенну, скрипкову), яка є художнім вираженням ролі поезії в суспільному житті. Отже, ці твори /поезії “Semper tiro”, “Сонет” і станса IV (“О, розстроєна скрипка, розстроєна...”), як уже було зазначено, тематично споріднені.

Ліричне послання “Моєму читачеві” завершує трьохступеневу композицію вступного зачину у збірці “Semper tiro” – Поет-Пісня-Читач. Франкове слово до читача – це одверта розмова з ним, основний її тонус – інтонаційно-розмовний, викладова форма – ліричний монолог. Композиційно послання складається з трьох віршових строф-катренів, які граматично оформлені в одне змістово розлоге речення, що є розгорнутим синтаксичним періодом. Отже, вірш – речення. Художня конструкція твору, здається, проста, а все-таки оригінальна, майстерна:

Мій друже, що в нічну годину тиху
Отсі рядки очима пробігаш
І в них народному заради лиху
Чи власним болям полекші шукаєш, –
Коли тобі хоч при одному слові
Живіше в грудях серце затріпоче,
В душі озветься щось, мов луна в діброві,
В очах огонь сльозу згасить захоче, –

Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щиру душу
І щоб ти не зазнав сирітства духового,
В якому я свій вік коротать мушу [1, т.3, с.102].

У ліричному посланні Івана Франка “Моєму читачеві” панує висока духовна культура, толерантність, етичність, прихильність, доброзичливість, щедрість, щирість, людяність, повага, турбота, пошанівок, інтимність, – усе спокійне, лагідне, ніжне, м’яке, задушевне... Усе вщерть наповнює ліричне послання. Увесь цей барвистий емоційно-ліричний спектр проведений не по прямовисній (вертикальній), а по поземній (горизонтальній) одноплосинній лінії – Поет-Читач. Це розмова на рівних. А таке зрівняння також має сенс. “Благословенна...поміж жонами” поетова Пісня і благословенний Поетом поміж людьми його Читач... Між рядками твору, в його підтексті (а Франка й так потрібно читати) бачимо привабливий автопортрет Поета.

...Відмовляюся далі коментувати (аналізувати) Франкове ліричне послання. Боюся, щоб надмірна “логізація”, науковий коментар (хай він буде навіть доброякісним) не зруйнували твору. Франко сам говорить за себе. Лише додаю: щемним болем відзивається наше серце при читанні заключних рядків ліричного послання: “І щоб ти не зазнав сирітства духового, В якому я свій вік коротать мушу.” Сприймаємо і розуміємо їх як праведний і гіркий натяк поета на свою тяжку життєву долю. За прожитих п’ятдесят років (ще раз нагадаю: книжка “Semper tūo” вийшла 1906 р.) не раз йому довелося коротати “дні журби”...

Три вступні, програмні твори до поетичної книжки “Semper tūo”, три вступні акорди, акордна тріада – вірш однойменної назви як своєрідне літературно-естетичне кредо Поета, “Сонет” як ода-хвала Пісні, ліричне послання “Моєму читачеві” як поетична передмова до збірки. Вони (ці вірші) збагачують її художні світи, множать її високу поетичну культуру, визначають літературно-естетичну концепцію І. Франка.

Збірка “Semper tūo” – етапне явище в поетичній біографії Івана Франка, важливий художній документ його генія. Вона варта окремої монографії... чекає на свого дослідника...

1. Франко Іван. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1976–1986.

2. 1000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми, літературні цитати, образні вирази. – К., 1964.

**THE THREE INTRODUCTORY POEMS OF THE COLLECTION
BY IVAN FRANKO “SEMPER TIRO” ANDRIY SCOTS’**

Andriy SKOTŚ

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

In the article an attempt is made to analyze the introductory poems of the collection by Ivan Franko “Semper tiro” – the poem of the same title, the “Sonnet”, and the lyrical message “To My Reader”. The works are looked through thematic contexts of “Poet-Song-Reader”. The poem of “Semper tiro” is a peculiar literal-esthetic credo of the poet. The “Sonnet” is presented as an ode to song. The poem of “To My Reader” presents a poetic froward to the collection. All of them enrich artistic worlds of poetic book by I.Franko “Semper tiro”.

Key words: introductory poems, prologue, aphorism, philosophical lyrics, “Semper tiro”, lyrical hero, song, stanza, lyrical message.

Стаття надійшла до редколегії 08.03.2004

Прийнята до друку 20.05.2004